

Araştırma Makalesi / Research Paper

BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNDE DİL POLİTİKASI (AZERBAYCAN ÖRNEĞİ)

Elçin İBRAHİMOV*

Öz

Devlet dili uzun bir süredir gerçek bir sosyo-dil bilimsel fenomen olarak var olmasına rağmen, sosyo-dil bilimsel bir kavram olarak yenidir ve tarihsel olarak yaşadığımız yüzyılla daha çok bağlantılıdır.

Tarih boyunca, dil politikası faktörü, devlet dilinin ulusal bir temelde olmasını gerektirmemiştir. Böylece Hun, Göktürk, Hazar, Uygur, Karahanlı devletlerinin devletlerinin resmî dili, ulusal dil ile örtüşmüş, yani devlet dili olmuştur.

Dil politikası, toplumlarda farklı nedenlere bağlı olmuş, onun uygulanmasında birçok faktör kendisini göstermişti. Azerbaycan'da da dil politikasının uygulanmasında çok farklı nedenler olmuştur. Azerbaycan'daki alfabe değişikliklerinin farklı siyasal ve kültürel süreçlerde nasıl ve hangi savlar esasında gerçekleştirildiği ve bu değişikliklerin ulusal kimlik tartışmalarına ne şekilde yansımaları gibi konuları bu yazımızda incelemeye çalışacağız. Bu inceleme, 1918-2018 dönemini kapsayan tarihsel sürece atıfla, farklı çağdaşlaşma ve ilerleme söylemleri ile ulusal dil ve ulusal kimlik tanımlarının birbirlerine eklenmeleri çerçevesinde yapılacaktır. Bu açıdan Azerbaycan'da bir asırda üç defa alfabe değişikliğinin farklı politik ve kültürel paradigmalarda alfabe değişikliklerini farklı vurgularla bir önceki dönemin siyasal ve kültürel mirasını bir anlamda reddetmek, onların yeni

Geliş Tarihi/ Date Applied: 25.07.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 06.08.2020

Makalenin Künyesi: İbrahimov, E. (2020). "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikası (Azerbaycan Örneği)". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 99-116.

DOI: 10.24155/tdk.2020.142

* Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Nesimi Dilbilimi Enstitüsü, Türk Dilleri Bölümü Müdürü, elchinibrahimov85@mail.ru / Bakü.

ORCID ID: 0000-0002-1105-9345

dönüşüm süreçlerinde belirleyiciliklerini azaltmaya yönelik simgesel faaliyetler olarak değerlendirmek mümkündür.

Çalışmamızın temelini Azerbaycan'da M. F. Ahundzade'nin XIX. yüzyılın sonlarında alfabe reformuyla başlattığı alfabe-dil politikası, XX. yüzyılda Azerbaycan'da yapılan alfabe değişiklikleri ve bu değişikliklerin ulusal kimlik, ilerleme ve modernleşme söylemlerine eklenmesi oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Devlet dili, sosyo-dil bilimsel, dil politikası, toplumlar, ulusal kimlik, politik paradigmlar.

Language Policy in Independent Turkish Republics (Example of Azerbaijan)

Abstract

Although the state language has existed as a true sociolinguistic phenomenon for a long time, it is new as a sociolinguistic concept and is historically more connected with the century we live in.

Throughout history, the language policy factor has not required the state language to be on a national basis. Thus, the state language of Hun, Gokturk, Khazar, Uyghur and Kara-Khanid states coincided with the national language, that is, it became the state language.

Language policy has been linked to different reasons in societies and many factors have shown itself in its implementation. There are many different factors and reasons in the implementation of language policy in Azerbaijan. In this article, we will try to examine the issues such as how alphabet changes in Azerbaijan are made in different political and cultural processes and on what arguments and how these changes are reflected in the national identity discussions. This study will be carried out with reference to the historical process covering the period 1918-2018, in the context of articulation of different modernization and progress discourses and definitions of national language and national identity. In this respect, it is possible to reject the alphabet changes in the different political and cultural paradigms of the alphabet change three times in a century with different emphasis as a symbolic activity aimed at reducing the determinism of their previous determination in the new transformation processes.

Alphabet-language policy that M. F. Ahundzade initiated at the end of the XIXth century and the alphabet changes made in Azerbaijan in the XXth century and the addition of these changes to the discourses of national identity, progress and modernization form the basis of this research.

Keywords: State language, sociolinguistic, language policy, societies, national identity, political paradigms.

Giriş

Dil politikası Azerbaycan devleti tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Elbette, tarihsel bir bakış açısından, Azerbaycan devletçilik tarihi büyük bir konudur ve bu konunun ana hatlarından biri devlet dili meselesidir. Azerbaycan'ın tarihî coğrafyası her zaman Azerbaycan devleti kavramı ile örtüşmektedir. Çünkü Azerbaycan devleti, Türk devletinin, yani ulusal tarihin ayrılmaz bir parçasıdır (Nerimanoğlu, 2006: 13).

16. yüzyılın başında, Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynayan Safevi devleti ortaya çıkar ve kısa sürede ülkenin kuzeyiyle güneyini birleştirir. Safeviler, ana vatan olan Azerbaycan'ın beşiği olarak kabul edilir. Devletin temeli Türk toplumları olduğundan, Türk dili de baskın bir rol oynamaya başlar.

Profesör E. Demirçizade, edebî dilimizin tarihi üzerine yaptığı araştırmada bu dönemi şöyle karakterize eder:

“Azerbaycan dilinin hiçbir zaman resmî bir devlet dili hakkı olmadığı bilinmektedir. XV-XVI. yüzyıllarda, özellikle Safevi döneminin başlarında, Azerbaycan dilinin resmî bir devlet dili olarak geliştirildiği doğrudur. Bununla birlikte, bu dönemde, yani XV-XVI. yüzyıllarda, Azerbaycan dilinin devlet dili olarak gelişimi çok geçiciydi ve daha fazla hak sahibi olan Arapça ve Farsça ile birlikte üçüncü bir dil olarak geliştirildi. Ayrıca, XV-XVI. yüzyıllarda, Azerbaycan dilinin kelimenin tam anlamıyla kapsamlı bir resmî devlet dili olarak geliştirme hakkına sahip olmadığı ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, kararnameler ve hükümet belgeleri de çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılmıştır.” (Demirçizade, 1979: 18-19).

Azerbaycanın meşhur tarihçilerinden olan Oktay Efendiye'ye göre: *“15. yüzyılın ikinci yarısından bu yana, ana dilin etkinliği genişliyor ve Şah İsmail Azerbaycan'da Hatayi takma adı altında şiirler yazdı. Türk dili, Safevi hükümdarları ve soylular arasında daima Fars diline egemen oldu. Ana dili (millî dil) sorunları Şah İsmail'in siyasi ve dinî çıkarları hâline gelmişti.”* (Efendiye, 198: 132).

Azerbaycan Türkçesini ilk kez devlet dili ilan eden Şah İsmail Hatayi doğal olarak “Türk dili” terimini tercih etmiştir. Safeviler devletinin hâkimiyeti döneminde sarayda yaşayanların dili Türk dili olmuştur.

Bir başka kaynakta, 1685-1694'te Azerbaycan'ı ziyaret eden Alman bir akademisyen Engelbert Kempfer şöyle der: *“Safevi hanedanlığının ana dili olan Türkçe, İran sarayında yaygın bir dil olduğunu, bu dilin ülke nüfusunun sıradan konuşulan dilinden farklı olduğunu belirtmiş ayrıca Türk dili saraydan üst düzey ve elit insanların evlerine yayıldı ve sonuç olarak Şaha saygı duymak isteyen herkesin dili olduğunu ve Türkçenin tüm Doğu dillerden daha kolay olması Türk dilinin ihtişamı ve telaffuzu onu saray-*

da ve kraliyet sarayında konuşulan tek dil hâline getirdiğini” belirtmiştir (Onullahi, 1974: 85).

Azerbaycan Türkçesinin prestij ve etki alanı uzun zaman devletler arası ve uluslararası bir dil olarak yaşamıştır. Azerbaycan dili, Rusya'nın doğu ve güney eyaletleri ve genel olarak Orta Doğu ile siyasi-diplomatik ve yerel-ulusal ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Konuyla ilgili A. Bestuvey-Marlinski şu ifadeleri kullanmıştır: *“Avrupa’da ve Fransızca’da Transkafkasya Tatarlarının (Türklerin) dili Asya’nın her yerine seyahat edebilir.”* (Aktaran: Hacıyev, 2017: 11). Benzer sözler, M. Y. Lermontov’un arkadaşı S. A. Rayevsky’ye gönderdiği bir mektupta şöyle belirtilmiştir: *“Tatar (Türkçe) öğrenmeye başladım. Avrupa’da Fransızca bilmek, Kafkasya ve genel olarak Asya’da bilmek kadar önemlidir.”* (Lermantov, 1940: 523-524).

Profesör Kamil Veli Nerimanoğlu konuyla ilgili: *“Transkafkasya için henüz savaşını bitirmemiş olan Çarlık Rusya, Azerbaycan Türkçesinde ekonomi politikası hakkında bir dizi önemli belge dağıtmaya çalışıyordu. Buna bir örnek, 30 Mayıs ve 25 Temmuz 1817 emperyal emirleri. Bu emirler, Rusya’ya konu olan halklar arasında Azerbaycan Türklerinin diline çevrildi ve 1830’da St.Petersburg’da “Asya Ticareti İçin Vergi Yasaları” başlığı altında yayımlandığını”* belirtiyor (Nerimanoğlu, 2006: 14).

Alfabe Reformuyla İlgili Çalışmalar

Mirza Fethali Ahundov’un Arap alfabesinin reformu hakkındaki düşünceleri 1854’te yazdığı bazı mektuplarında görülebilir. Bu yolda planlanan sistematik faaliyet 1857’de başlar. Ahundov biyografisinde şöyle yazmıştır: *“1857’de Farsçada İslami alfabeyi değiştirmek için bir kitapçık yazdım ve bu kitapçıkta alfabeyi değiştirmenin önemli olduğunu gösterdim.”* (Akpınar, 1980: 118).

Profesör Tefvik Hacıyev bu konuda şunları söyler: *“Yeni bir alfabe fikri, Arap alfabesine karşı mücadele gibi büyük bir tarihsel olay Türk dünyasında ve genel olarak Azerbaycan’ın ulusal kültürüyle bağlantılıdır ve tüm dünyaya yayılmıştır. M. F. Ahundzade, Arap alfabesine karşı mücadeleyi büyük bir toplumsal harekete dönüştürdü.”* (Hacıyev, 2017: 21).

Azerbaycan’da Arap alfabesi yerine Latin alfabesine dayalı yeni bir sistemin benimsenmesi konusunda görüş sahibi olanlardan biri de Mirza Kazim Bey olmuştur. Mirza Kazim Bey, 1870’lerde Ahundzade’nin alfabe reformunun önde gelen destekçilerindendir.

Büyük dil bilimci, Türkolog, tarihçi Mirza Kazim Bey, Türk dilinin bilimsel dil bilgisini Avrupa tarzında ve 100 değerli bilimsel eseri Rus ve Avrupa dillerinde yazmıştır. Kazım Bey, Türk dili araştırmaları alanında

Kazan Filoloji Okulunun temelini atmış, 1849'da St.Petersburg Üniversitesi'ne geçmiş ve 1853 yılında bu üniversitede Doğu Araştırmaları Fakültesini açmış ve fakültenin ilk dekanlığını yapmıştır. Kazım Bey, 1839'da yazmış olduğu *Türk-Tatar Dilinin Genel Kullanımı* adlı ünlü eserini 1846'da Kazan'da yayınlamıştır. Ayrıca, 1854 yılında Kazım Bey, *Türk Dilinin Grameri* başlıklı kapsamlı bir eser yazmıştır. Bu çalışmada, Türk dilinin tüm gramer özelliklerine doğru ve kapsamlı bir şekilde dikkat çekmiştir. Bu kitabın bir başka önemli yanı kitabın sonunda 4.000 kelimelik bir sözlüğün verilmesidir.

XIX-XX. yüzyılların başında, alfabe alanında Ahundzade'nin teşebbüslerine yeniden ilgi artmıştır. Bazı aydınların makalelerinde, alfabenin konusu Doğu bağlamında ele alınmış ve çözümü kültürel ilerleme için en önemli konulardan biri olarak kabul edilmiştir. Alfabaya derin ilgi duyanlar arasında; M. Şahtatlı, C. Mammadguluzade, M. T. Sıdkı, A. Yedigayev, A. Topçubaşov, A. Agayev, A. Huseynzade, Y. V. Çamanzaminli ve diğerleri bulunmaktadır.

Alfabenin zorluğu ve yeni bir alfabe ihtiyacı, özellikle I. ve II. Öğretmenler Kongresi (1906, 1907), Rus Müslüman Kongresi vb. birçok toplantının tartışma konusu olmuştur. Bu kongrelerde yeni alfabenin aciliyeti tekrar tekrar vurgulanmıştır. Alfabe sorunları *Tercüman*, *Şargi-Rus*, *Kaspi*, *Terakki* vb. gazetelerin ve *Molla Nasreddin* dergisinin dikkatinden kaçmaz. Alfabe reformu ile ilgili bir dizi makale *Şargi-Rus* gazetesinde yayımlanır. Gazetenin birinci sayısında (30 Mart 1903) "Muhammed Ağa'nın dizisi" makalesinde Şahtatlı şöyle yazmıştır: "Sadece diğer dillerdeki kelimelerin değil, kullandığımız Arap alfabesiyle kendi Türk dilimizin kelimelerinin gerçek telaffuzu da göstermek mümkün değil." (Aktaran: Kahramanlı, 2002: 16)

1917'de Rusya'daki devrim, Çarlık Rusya'nın devrilmesine ve Sovyet gücünün kurulmasına sebep olur. Bu yıllarda Azerbaycan'da Muhammed Emin Rasulzade, Hasan Bey Agayev, Fatali Han Hoyski, Alimardan Bey Topçubaşov ve diğerlerinin önderliğinde yürütülen siyasi çalışmalar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Dil Politikası

Azerbaycan'daki dil politikası Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde daha ciddi şekil alır. O zamana kadar (hem XIX. yüzyılda hem de özellikle XX. yüzyılın başlarında), tanınmış Azerbaycan aydınları, ana dil ve Azerbaycan'daki dil süreçleri hakkında bazı yorum ve önerilerde bulundular. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sadece bir ay sonra, 27 Haziran 1918'de Türk dilinin (*Devlet Lisani Türkçe*) devlet dili

olarak resmen ilan edilmesi 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kurulan ulusal ideolojinin doğrudan etkisinin sonucuydu. Tabii ki, M. F. Ahundzade, A. Huseynzade, M. Şahtahtlı, A. Agayev, C. Mammadguluzade, O. F. Nemanzade, F. Köçerli, Mirza Alakber Sabir, Uzeyir Hacıbeyli ana dilin edebî, sosyo-politik ve ideolojik konumu için ciddi ölçüde çalışmışlar. Elbette bu düşünülmüş, amaçlı mücadeleleri olmasaydı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükûmeti bu konuya derhâl dikkat etmeyecekti. Hükûmetin 27 Haziran 1918 tarihli kararı mevcut duruma dayanıyordu. Böylece, bu karara göre, yargı, idare ve ülkedeki diğer mevkilerin çalışanları devlet dilini gerekli düzeyde öğreninceye kadar devlet kurumlarında Rus dilinin gelişmesine de izin verilmiştir (AHC, 2004: 66).

Azerbaycan (Türk) dilini devlet dilini ilan eden ilk resmî belge, büyük bir tarihsel rol oynamasının yanı sıra, Azerbaycan'da ulusal dil politikasının oluşturulması ve ulusun çıkarları için doğru ideolojik konumun temelini atmıştır. Azerbaycan hükûmetinin kararının sadece bildirici bir belge olmadığı unutulmamalıdır. Kararın kabulünden kaynaklanan sorunlar meclis oturumlarında düzenli olarak tartışıldı ve Azerbaycan (Türk) dilini bilmeyenlerin öğrenmesi için kurslar düzenlendi. Ayrıca AHC hükûmeti bu amaçla devlet bütçesinden 351.000 manat tahsis etmiştir.

Azerbaycan (Türk) dilini devlet dilini ilan etme kararının ardından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Behbud Han Cavanşir, *Azerbaycan* gazetesine verdiği röportajda devlet dili politikasının temelini yorumladı: *“Tabii ki, bu uzun sürmeyecek. Türkçe bilmeyen üst düzey yetkililer uzun süre çalışamayacaklar. İki yıl içinde bütün Azerbaycan şirketleri kamulaştırılacak. Türkçe konuşmayan yetkililer, pozisyonlarını kaybetmemek için dilimizi öğrenmek zorunda kalacaklar.”* (AHC, 2004: 67).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 27 Haziran 1918'de *“Devlet dili Türkçeyi benimseyin ve ülkede tüm adli, idari ve diğer pozisyonlara sahip olanlar bu dili bilene kadar devlet kurumlarında Rus dilinin kullanılmasını destekleyin.”*¹

Kararın ardından da anlaşılacağı üzere hükûmet, daha sonra Türk dili olarak adlandırılan Azerbaycan dilini devlet dili olarak kabul etti ve ülkenin mahkemelerinde, polis ve diğer alanlarda çalışanlar devlet dilini tanıyana kadar Rusçanın devlet kurumlarında kullanılmasına izin verdi. Karar metninden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Rus dilini kullanma izni geçici bir önlemdi ve sadece ulusal personelin yönetimde eğitimine kadar geçen süre için tasarlandı.

¹ Azerbaycan Cumhuriyeti hükûmetinin kanun ve binaguzarlıkları mecmui, №1, 15 taşrini-sani, 1919, s. 18. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun kararı 27 Haziran 1918).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yaşamı kısa sürmesine rağmen, Azerbaycan halkının asırlık tarihinde tam bir dönüş dönemi olmuştur. İki yılın özel bir dönem olarak kutlanması ve bir dizi yüzyıldaki özel yeri olağan dışı görünebilir, ancak tesadüfi değildir. Bu eşsiz dönemin halkın sosyal, politik ve manevi yaşamında oynadığı rol, yaptıkları ve yapmak istedikleri işin yüzyıllardır yapamadıkları işe eşit olmasından kaynaklanmaktadır. Sadece halkımız tarafından değil, aynı zamanda Eski Doğu tarihine genel olarak giren ilk demokratik Azerbaycan Ulusal Konseyi tarafından ilan edilen ilk parlamenter cumhuriyetti. Son 23 ayda yapılan çalışmalar, hükümetin nasıl ve hangi hassasiyetle çalıştığını gösteriyordu.

1926'da Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kongresi sırasında burada tartışılan konularda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde alınan kararların önemini görebiliriz. 1926'da Bakü'de Türkoloji Kongresi sırasında kabul edilen ve Türk dünyasında kullanılan "Birleşik Türk Alfabeti" olarak adlandırılan alfabe Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde A. Efendizade tarafından hazırlanan "Son Türk Alfabeti" esasına göre derlenmiştir.

Bu çalışmanın devamı olarak Birinci Bakü Türkoloji Kongresi 26 Şubat - 5 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'deki İsmailiyya binasında gerçekleştirildi. Azerbaycan'dan birçok bilim insanının katıldığı kongre, çok üst seviyede düzenlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Karşı Dil Politikası

SSCB'nin bünyesinde olan tüm Türk halklarında olduğu gibi, Azerbaycan Türklerinin millî kimliğinin Türklükten Azerbaycan'a ve ulusal dilimiz Türkçeye dönüşüm aşaması Sovyet ulusal politikasının en önemli konularından biriydi. Birlik cumhuriyetlerinin dilleri resmî olarak "Türk dili, Türkçe, Türki" yerine "Azerbaycan, Özbek, Kazak vb." şeklinde değiştirildi. 1936'da Azerbaycan'da "Türk ve Türk dili" kelimeleri resmî olarak yasaklandı, üzerlerinde "Türk" yazılı belgeler kaldırıldı ve "Azerbaycanlı" kelimesi tanıtıldı ve dil için "Azerbaycan dili" terimi kullanıldı. 1936'da kabul edilen SSCB Anayasası'nın 40. maddesi şöyleydi: "SSCB Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilen ve başkanlığı tarafından imzalanan tüm kararlar ve kanunlar Azerice, Özbek, Türkmence vd. yazılır ve ilan edilir." (SSCB Anayasası, 1936: 733).

Azerbaycan'daki alfabe sorununun üçüncü aşaması Rus Kiril harflerinin kabul edilmesiyle başlıyor. Azerbaycan-Kiril alfabesi 1939'da onaylanmış olmasına rağmen, Kiril alfabesinin kullanımı Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra sıklıkla gündemdedi (1922). Bununla birlikte, Latin

alfabesini destekleyenlerin çoğunluğu 1920’lerde Kiril alfabesinin benimsenmesini engelledi.

8 Mayıs 1939’da Azerbaycan Bilimler Akademisi ve Azerbaycan Yazarlar Birliğinin ortak toplantısında, Rus-Kiril alfabesinin Azerbaycan diline uyarlanması ve Azerbaycan-Kiril alfabesinin projesi tartışıldı. Toplantıda Rus Kiril alfabesinin Latin alfabesinden daha üstün olduğu belirtildi. Kiril alfabesinin Azerbaycan dilinde kullanılan harflerden üstün olduğu söylenir. Bunun kanıtı, Latin alfabesindeki 25 harfin aksine Kiril alfabesinde 32 harfin varlığıdır.

Yeni projeye Rus alfabesinin tüm harflerini eklemeyi önerenler, isteklerinin pedagojik amaçlar için olduğunu iddia etseler de, bu tekliflerin ana nedeninin Rus dilinden kabul edilen kelimelerin özgünlüğünü korumak olduğunu söylediler. Bu görüşleri savunan Y. Zeynalov, *Muallim* gazetesinin 10 Eylül 1939 sayısında “Bazı notlar” makalesinde Azerbaycan-Kiril alfabesinde bahsedilen harflerin kabul edilmesi gerektiğini belirtti (Zeynalov, 1939: 2). Daha sonra U. Hacibeyov, Y. Zeynalov gibi “Notlarım” adlı makalesinde, eğitim ve öğretim sürecini kolaylaştırmak için Rus alfabesinin tüm harflerinin Kiril tabanlı Azerbaycan alfabesinde olduğu gerçeğini yorumladı (Hacibeyov, 1939: 3). Buna karşılık, Sovyet kültür politikasının tuzağına düşmekten kaçınmaya çalışan S. Vurgun ve A. Abdullayev gibi aydınlar, bu harflerin Azerbaycan alfabesinde benimsenmesinin ihtiyaçtan kaynaklandığını söyledi (Abdullayev, 1939: 3).

15 Kasım 1939’da Azerbaycan SSC Yüksek Kurumu 1 Ocak 1940’tan itibaren Azerbaycan’da Rus esaslı Kiril alfabesine geçmeye karar verdi. Böylece Kiril alfabesi resmî olarak Azerbaycan’da kullanılmaya başlandı.

Alfabeye başka bir ’ (kesme işareti) eklendi. Bu alfabe, önceki dönemde kullanılan resmî Azerbaycan-Kiril alfabelerinden çok farklı değildi. Sadece, çok yoğun tartışmaların bir sonucu olarak, Rus-Kiril harfleri alfabeğe eklenmişti. Bunun olumlu tarafı ise, *c*, *ğ*, *g*, *y* harflerinin alfabeğe yer almasıydı.

Onaylanan harf sayısının 36 olduğu kabul edildi. Eklenen harflerin Rusçadan kabul edilen kelimelerin yazımındaki hatalardan kaçınmak için kullanılması amaçlanmıştır. Yeni alfabe çok eleştiriye maruz kaldı. Eleştirilenlerden biri olan M. A. Şiraliyev, alfabeğe karışıklığa neden olan *e*, *ı*, *ıo*, *я* (ye, çe, yu, ya) seslerinin Azerbaycan dili için yetersiz olduğunu söylüyor. Şiraliyev’in yeni kabul edilen alfabenin harflerine karşı olması, bu harflerin türetilmiş kelimelerin doğru yazımında kullanılması durumunda, türetilmiş kelimelerin (Rus kökenli kelimeler) dil yasalarına uygun olarak işlenmesi gerektiğinden kaynaklanıyordu (Hüseynzade, 1947: 12).

Bu taslak yazım kuralları etrafında düşünceler ve tartışmalar başlamış, 1944'te, *Komünist* gazetesinin 23 Şubat sayısında, Şiraliyev'in "Edebî dilimizin gerekliliği ile ilgili konular", aynı yıl, *Edebiyat gazetesi*'nin 29 Haziran tarihli 17. sayısında Efendiyev'in "Azerbaycan Türkçesi yazım kuralları hakkında" 1946 yılında Demirçizade'nin *Azerbaycan Muallimi* gazetesinde "İmlamız hakkında" makalesi yayınlanmıştır. Yazımımız hakkında makaleleri *Azerbaycan Muallimi* gazetesinde yayınlandı. Bütün bu makalelerde Azerbaycan edebî dilinin imla kurallarının hazırlanmasında sadece fonetik ilkelelerin kullanılmasının yanlış olduğu belirtilmiştir.

1955-1958 yıllarında yapılan devamlı tartışmalardan ve Şiraliyev, Demirçizade, Rüstemoğlu, Budagova gibi dilci âlimlerin kesin itirazı ve esaslı açıklamalarından sonra Azerbaycan alfabe ve imla komisyonu (alfabe ve imla komisyonunun üyeleri: S. Vurgun, İ. İbrahimov, M. Dadaşzade, M. Şiraliyev, D. Gacıyev, M. Paşayev, M. Guluzade, R. Rustemoğlu, M. Hüseyinzade, C. Efendiyev, A. Orucov, A. Ceferov, A. Mahmudov) 1958'de alfabeden ю, я, ѣ, э (yu, ya, iy, e) seslerini çıkarır (Budagova, Demirçizade, Şiraliyev, Rustemoğlu, 1957: 2).

1956 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Kurumunun başkanı tanınmış bir yazar ve devlet görevlisi Mirze İbrahimov'un teşebbüsüyle Azerbaycan başkanlığı anayasaya devlet dili hakkında madde dâhil etmekle ana dilinin hukuklarını kısmen kurtarmayı karara aldı. Aynı yıl 21 Ağustos'ta SSC Yüksek Kurumunun toplantısında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesine bilgi vermeden "Azerbaycan SSC Anayasasına (Esas kanuna) Azerbaycan SSC'nin devlet dili ile bağlı madde eklenmesi hakkında" karar kabul edildi. Bununla da, tüm sosyalist ülkeleri birliği sisteminde anayasalarda devlet dili hakkında madde olan Zakafkasya cumhuriyetlerinin birliği sağlanmış oldu. Yeni maddede, "Azerbaycan SSC'nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Azerbaycan SSC topraklarında yaşayan azınlıklara, ana dillerini hem kültürel kurumlarında hem de devlet kurumlarında özgürce geliştirme ve kullanma hakkı garanti edilmektedir." (Azerbaycan SSC Anayasası, 1956: 31).

Kanunun kabul edilmesinden sonra, uygulanması - devlet kurumlarındaki çalışmalar yavaş yavaş Azerbaycan dilinde yürütüldü ve bir süre devam etti. Bununla birlikte, 1958-59'da Moskova'nın müdahalesinden sonra, Azerbaycan'ın hâkimiyet değiştiği ve devlet dilini kullanma girişimlerinin "milliyetçi" olduğu belirlendiğinde, tüm devlet kurumlarında çalışma eskisi gibi Rusça devam etti. Ancak, devlet dili ile ilgili madde anayasadan çıkarılmadı ve resmî olarak da anayasal bir hüküm olarak önemliydi. Bu yasa, 1950'lerde Azerbaycan dilinin yaygın bir şekilde bastırılmasını önlemenin yanı sıra, ulusal bilincin yeniden canlanmasında

önemli bir rol oynamıştır ve sonraki yıllarda Azerbaycan dilinin haklarının korunmasında kilit rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği'nin ilk günlerinde Azerbaycan dili, Sovyet hükûmetinin bilinen ideolojisinin ve mevcut sosyo-politik yapının gereklilikleri nedeniyle devlet dili seviyesine yükselmedi.

Azerbaycan SSC Azerbaycan dilinin devlet kurumlarında ve kamu kurumlarında, kültürel, eğitim kurumlarında ve diğer bölümlerde kullanılmasını sağlar ve devlet kapsamlı gelişimiyle ilgilenir. Azerbaycan SSC'de Rus dili ve nüfusun konuştuğu diğer diller, hakların eşitliği temelinde tüm bu organ ve bölümlerde serbestçe kullanılacaktır.

Azerbaycan SSC Anayasasında devlet dili ile ilgili bölümün yeniden sunulması, merkezî hükûmet kurumlarında ve kamu kuruluşlarında kullanılmasını sağlamamıştır ve 1956-58 tecrübesi, Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği, o zaman nesnel olarak imkânsız olduğunu göstermektedir. Ancak Azerbaycan dilinin devlet dili olarak anayasal hakkı temelinde, işlevsel kapsamını genişletmek için uygun önlemler alınmıştır.

“Azerbaycan SSC tarihinde devlet dili ile ilgili son belge, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 18 Ağustos 1989 tarihli “Azerbaycan dilinin Azerbaycan SSC'de devlet dili olarak daha etkin kullanılmasını sağlayacak tedbirler hakkında” kararıdır. Ancak, bu kararın uygulanması, Azerbaycan'ın sosyo-politik yaşamındaki gerilimler ve yıkıcı süreçlerin başlaması nedeniyle imkânsız olmuştu. Bu nedenle, 24 Nisan 1990'da kabul edilen SSCB Halklarının Dilleri Hakkında SSCB Yasası önemsizdi” (Balayev, 2002: 45).

Bağımsızlık Dönemi Dil Politikası

Elbette, Azerbaycan tarihinin en zor dönemini kapsayan 1980 ve 1990'larda, tüm alanlarda olduğu gibi, Azerbaycan dili hakkında da ciddi ve ateşli tartışmalar yaşanmıştı. Azerbaycanın önemli tarih araştırmacılarından olan Ziya Bunyadov, 1989'da Azerbaycan dilini Latin alfabesinde yazmanın gerektiğini belirtmişti. Bu dönemde alfabedeki değişim hareketi de yaygınlaşmıştı. Alfabenin konusuna farklı yaklaşımlar Azerbaycan aydınlarını, bilim adamlarını da iki kısma ayırmıştı: Kiril ve Latin alfabelerini savunanlar, (hatta bazı aydınlar Arap alfabesini savunmuştu).

Azerbaycan'daki Latinleşme hareketinin liderlerinden ve bu yolda büyük işler yapmış profesör Firudin Celilov 30 Mart 1990'da *Azerbaycan* gazetesinde yayımlanan “Zararın yarısı” başlıklı bir makalesinde şunları yazdı:

“Son iki yüz yılda Azerbaycan halkı bütünlüklerini, bağımsızlıklarını, ulusal geleneklerini, inançlarını, inançlarını, oğullarını, ulusal adını, soyadını ve yazı kültürünü kaybetti. Zor bir durumda olsak bile, insan-

ların kültürüne zarar veren ve aynı dili konuşan akrabalarından yabancılaştıran bir alfabeyi değiştirmeliyiz. Anadolu'daki kardeşlerimiz başka bir alfabede "tarih", başka bir alfabede Araz'ın diğer tarafında olanlar ve hiçbirini anlamayan bir alfabede "tarih" yazarız. Zararın yarısından dönmek günümüz için büyük bir iş olur." (Celilov, 1990: 3).

T. Hacıyev, F. Celilov, K. V. Narimanoğlu, S. Aliyarlı, S. Rustemhanlı gibi akademisyenlerimiz, Latin alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin ses yapısını en iyi yansıtacak alfabe olduğu genel görüşüne gelmişlerdi. Ancak, bu dönemde başka bir eğilim oluşmaya başladı. Bir grup aydınlarımız, Latin alfabesine geçişle birlikte, Azerbaycan dilini Türk diline uyarlamaya ve hatta ciddi nedenleri olan dilimizin tarihî adını "Türk dili" olarak adlandırmaya çalıştı.

A. Huseynov'un *Yeni Fikir* gazetesinin 17 Nisan 1991 sayısındaki sorularını cevaplayan Prof. Dr. Tevfik Hacıyev, "*Bize göre, dilimizin yapay şekilde "türkleştirilmesi"yle "ruslaştırılması" arasında ciddi bir fark yoktur.*" (Hacıyev, 1991: 3).

Azerbaycan dilini devlet dili olarak kurmak için yapılan ciddi çabalar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yönetimi sırasında objektif nedenlerle sonuç vermemesine rağmen, Sovyet döneminde SSCB'nin izlediği politika sonucunda, yirminci yüzyıl, özellikle Sovyet dönemi, Azerbaycan dilinin hızlı gelişimi dönemiydi. Bu dönemde Azerbaycan dilinin zengin edebiyat, bilim ve teknoloji, çeşitli medya dili olarak çeşitli sosyal aktiviteleri, işlevsel yeteneklerini genişletti, tarzını zenginleştirdi, dilin iç gelişim eğilimlerine dayanarak yazma kurallarını cilaladı. Azerbaycan dilinde kapsamlı bir eğitim sistemi vardı, ansiklopediler yayımlandı, dünya edebiyatı eserleri ve kamuoyu armatürleri Azerbaycan diline çevrildi.

Azerbaycan SSC Yüksek Kurumunun oturumunda, ilk kez 23 Eylül 1989'da "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı hakkında" anayasa yasası kabul edildi. Aynı yasanın 13. maddesi, "Azerbaycan dilinin devlet dili olduğu bir kez daha tespit edildi." (ASSC Anayasası, 1989).

"5 Şubat 1991 tarihinde, Azerbaycan SSC'nin "Azerbaycan Cumhuriyeti" adlanmasıyla ilgili kanunu kabul edildi. 30 Ağustos 1991'de "Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bağımsızlığı üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Beyannamesi" kabul edildi. Bu süreç 18 Ekim 1991'de "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasasının kabul edilmesiyle sona erdi." (Balayev, 2002: 38).

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, Azerbaycan dilinin tam teşekküllü bir devlet dili olarak kullanılması için koşullar yaratılmıştır. Bununla birlikte, devlet kurumlarının hazırlıksızlığı nedeniyle, çalışma esas

olarak bir süre Rusça olarak gerçekleştirildi. Tek yenilik, Cumhurbaşkanlığı tarafından Rusça hazırlanan belgelerin de Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş olmasıydı.

Azerbaycan'ın Halk Cephesi 15 Mayıs 1992'de iktidara geldikten sonra, devlet Azerbaycan dilinde yönetilmeye başlandı. Rusça konuşan personelin kademeli olarak değiştirilmesi de bunu kolaylaştırdı. Aynı yılın Aralık ayında, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Millî Meclisinde yoğun tartışmaların ardından Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Dili Üzerine" kabul edildi. Yasa 22 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abulfaz Elçibey tarafından imzalanmış olmasına rağmen, metnin Millî Meclis tarafından kabul edilmesinden sonra bile 28 Ocak 1993 tarihli basında yayımlandığı açıktır.

Kanunun Birinci maddesi "Azerbaycan Cumhuriyeti devlet dili Türk dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm devlet kurumlarında çalışma dili Türk dilidir. Türk dili, siyasal, ekonomik, sosyal, bilimsel ve kültürel yaşamın tüm alanlarında cumhuriyetin devlet dili olarak kullanılır ve cumhuriyet topraklarında uluslararası iletişim aracı olarak hizmet eder." (Azerbaycan Devlet Dili Hakkında Kanun, 1992).

Yasa, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının Sovyet döneminde olduğu gibi eğitim için bir dil seçme özgürlüğünü sağladı. Yenilik, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet dili olan Türk dilinin zorunlu ders olarak incelenmesiydi. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının sadece Türkçe organlara gönderdiği öneri, başvuru ve şikâyetlere cevap verme prosedürünü oluşturan 4. madde, yasanın yeniliklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Millî Meclis tarafından kabul edilen yasa uygulanmakta ve esas olarak eğitim sistemine uygulanmakta ve "Türk dili" adı altında yeni ders kitapları yayınlanmaktadır. "Azerbaycan dili" terimi basında ve havada paralel olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan'da devlet dilinin uygulanması ve özgürce geliştirilmesi için verimli bir zemin oluşturuldu ve bu süreç cumhuriyet bağımsızlığını kazandıktan sonra başladı. Azerbaycan dilinin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk anayasasında bağımsız devletin resmî dil statüsünü alması ve geçiği yansıtması büyük bir yasal öneme sahipti. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 18 Haziran 2001 tarihli kararı, "Devlet dilinin kullanımının iyileştirilmesi üzerine", "Azerbaycan dilinin devlet dili olarak kurulmasını sağladı, bu alandaki eksiklikleri ortadan kaldırdı" (Devlet Dili Hakkında Kanun: 2001).

Cumhurbaşkanının bu kararı mükemmel bir devlet belgesi olmasının yanı sıra, Azerbaycan dilinin tarihsel yolunu ve mevcut durumunu değer-

lendiren bilimsel bir kaynaktır. Kararname, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından Devlet Dil Komisyonunun kurulması için, devlet dilinin kullanımını koordine etme ve düzenleme ihtiyacı nedeniyle, çözüm sürecini tek bir merkezi organ tarafından kontrol etmek için sağlanmıştır. Komisyon, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 4 Temmuz 2001 tarihli bir kararnamesi ile kuruldu ve başkanlığı, Azerbaycan'da devlet dilinin kullanılmasına verilen önemin açık bir göstergesiydi.

9 Ağustos 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı "Azerbaycan alfabesi ve Azerbaycan dili günü hakkında" bir karar kabul etti. Kararda bağımsızlığımızı kazandıktan sonra oluşan tarihsel koşullar, halkımızın dünya halklarının ortak yazma sistemine katılmaları için yeni umutlar açtı ve Azerbaycan alfabesini Latin alfabesi ile restore etmeyi gerekli kıldı. Bu, daha sonra bununla ilgili bir yasanın kabul edilmesine de neden oldu. Azerbaycan'da Latin alfabesine geçişin Ağustos 2001'de ülkemizde tam olarak sağlandığı ve yeni alfabenin kullanılmasının, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-politik yaşamında, yazılı kültürümüzün tarihinde önemli bir olay olduğunu dikkate alarak, "Azerbaycan alfabesi ve Azerbaycan Dili Günü olarak kutlanması" kararlaştırıldı (Azerbaycan Dili Hakkında Karar: 2001).

30 Eylül 2002 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Dili Hakkında" kanununu kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev bu yasayı imzaladı ve Azerbaycan dili sonsuza dek devlet dilinin statüsünü kazandı. Böylece, yaklaşık on yıl süren SSCB'nin çöküşünden sonra bağımsızlık kazanan ülkeler arasındaki alfabeye ilgili tartışmalı konular tam olarak halledildi.

Sonuç

Osmanlı-Rus savaşı esnasında (1828'de) I. Nicholas'ın emriyle, halkın etnik adı "Kafkas Tatarları" ve dil "Tatar" olarak değiştirildi. Bu durum 1918'e kadar devam eder. Bu dönemde Rusya'da yukarıda belirtildiği gibi yeni dil adlandırmaları kullanılırken, Azerbaycan'daki yazarlar bazen "Türk-Tatar dili", bazen de "Azerbaycan-Tatar dili" gibi ifadeler kullanılır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra (28 Mayıs 1918'de) halkın ve dilin adı yeniden değiştirilir. 27 Haziran 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, "Devlet lisani Türkçe" kanunu kabul eder. Bu karar, Azerbaycan devleti tarihinde devlet dili üzerine ilk resmî belgedir.

Azerbaycan SSC Yüksek Kurumu başkanlığı görevini yapan (1956 yıllarında) tanınmış bir yazar ve devlet adamı olan Mirza İbrahimov'un inisi-

yatıfında Azerbaycan yönetimi Anayasa’da devlet dili ile ilgili bir makale ekleyerek ana dil haklarını kısmen geri almaya karar verir.

Azerbaycan SSC tarihinde devlet dili ile ilgili son belge, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 18 Ağustos 1989 tarihli “Azerbaycan dilinin Azerbaycan SSR’sinde devlet dili olarak daha etkin kullanılmasını sağlayacak tedbirler hakkında” kararıdır. Ancak, bu kararın uygulanması, Azerbaycan’ın sosyo-politik yaşamındaki gerilimler ve yıkıcı süreçlerin başlaması nedeniyle imkânsızdı. Bu nedenle, 24 Nisan 1990’da kabul edilen SSCB Halklarının Dilleri Hakkında SSCB Yasası önemsizdi.

Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bağımsızlığını ilan etmiş (18 Ekim 1991) ve Azerbaycan dilinin tam teşekküllü bir devlet dili olarak kullanılması için uygun koşullar yaratıldı. Bununla birlikte, devlet aygıtının hazırlıksızlığı nedeniyle, çalışma esas olarak bir süre Rusça olarak gerçekleştirildi.

15 Mayıs 1992’de Azerbaycan Halk Cephesi iktidara geldikten sonra, tarihte ilk kez Azerbaycan devleti ana dilde yönetildi. Aynı yılın Aralık ayında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde devlet dili kabul edildi. Yasa, Azerbaycan dilinin eski ve tarihî adını eski hâline getirdi ve adını “Türk dili” olarak değiştirdi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Kurumu Başkanı Haydar Aliyev’in seçilmesinden sonra (1993) “Türk dili” yerine resmî çevrelerde “Azerbaycan dili” terimi kullanıldı. AHC döneminde, “Azerbaycan dili” teriminin bazı aydınlar da dâhil olmak üzere nüfusun belirli bir kısmı tarafından kullanıldığı belirtilmelidir çünkü “Türk dili” terimi kabul edilmemiştir. 12 Kasım 1995 tarihinde halk oylamasıyla (referandumla) kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın 21. maddesi, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dilinin Azerbaycan dili olduğunu belirtmiştir.

18 Haziran 2001’de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı “Azerbaycan dilinin devlet dili olarak kullanımındaki eksiklikleri gidermek amacıyla devlet dilinin kullanımının iyileştirilmesi üzerine” kararını kabul etti. 30 Eylül 2002 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” kanununu kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yasayı imzaladı ve Azerbaycan dili devlet dilinin statüsünü kazandı ve devlet kurumlarında üst düzeyde kullanıldı.

Dil politikası ile ilgili olarak yürütülen çalışmaların devamı olarak yapılan işlemler aşağıdaki gibidir:

1. 12 Ocak 2004 tarihinde “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın Azerbaycan dilinde Latin alfabesi ile kitle yayınlarının uygulanmasına ilişkin kararı”.
2. 5 Ağustos 2004, “Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun Azerbaycan dilinin imla kurallarını” onayına ilişkin kararı, 27 Aralık 2004.
3. “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 2005-2006’da Latin dilinde basılacak eserlerin listesinin onaylanması kararı”.
4. 24 Ağustos 2007, 23 Mayıs 2012 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın dünya edebiyatının önde gelen temsilcilerinin Azerbaycan dilinde eserlerinin yayınlanması emri”.
5. 9 Nisan 2013 tarihli “Küreselleşme ve ülkede dil biliminin geliştirilmesi bağlamında zamanın gereklerine uygun olarak Azerbaycan dilinin kullanımı hakkında Devlet Programı.
6. “Azerbaycan dilinin elektronik alanda daha fazla kullanılmasını sağlamak için bir dizi önlem üzerine”, ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun 26 Kasım 2012 tarihli kararı.
7. “Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Terminoloji Komisyonu Yönetmeliği”nin onayı ile millî dile destek verilmesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 1 Kasım 2018 tarihli Kararname “Azerbaycan dilinin temizliğini korumak ve devlet dilinin kullanımını daha da iyileştirmek için alınan tedbirler hakkında” karar.

Azerbaycan diliyle ilgili yukarıda belirtilen tüm yasalar ve kararlar, Azerbaycan devletinin dil politikası alanındaki tutarlı ve amaçlı politikasının ayrılmaz bir parçasıdır.

Kaynakça

- Abdullayev, E. (1939). “Benim notlarım”. *Gommunist*. 12 may 1939-cu il, №107 (8639).
- Ahundov, M. F. (1962). *Eserləri-III (3 Cilt)*. Bakü: ASSC Yay.
- Alstadt, O. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under the Russian Rule*. Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford.
- Azerbaycan Devlet Dili Hakkında Kanun* (1992). *Azerbaycan gazetesini* 28 Ocak 1993.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansklopedisi* (2004). I Cilt. Bakü: Lider Yay.
- Azerbaycan Tarihi Belgeleri*. (1989). Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Yay.

- Balayev, H. (2002). *Azerbaycan dilinin devlet dili gibi teşekkül tarihinden (XVI-XX yüzyıllar)*. Bakü: Bilim ve Hayat Yay.
- Budagova, Z., Demirçizade, E., Şiraliyev, M., Rustemov, R. (1957). *Azerbaycan dilinin imla kuralları projesi ve ю, я, е harfleri hakkında*. Komünist gazetesi, 29 Eylül 1957, № 230.
- Celilov, F. (1990). “Zararın yarısından”. *Azerbaycan gazetesi*, 30 Mart 1990.
- Demirçizade, E. (1979). *Azerbaycan edebi dilinin tarihi*. Bakü: Maarif Neşriyatı Yay.
- Efendiyev, O. (1981). *Azerbaydjanskoe gasudarstvo Sevevidov*. Bakü: Nauk Yay.
- Hacıbeyov, Ü. (1939). “Benim notlarım”. *Edebiyat gazetesi*. 23 Mayıs 1939, №19, (224).
- Hacıyev, T. (2017). *Seçilmiş eserleri-I. (II)*. Bakü: Bilim Yay.
- Hüseynov, A. (1991). *Halkın gelişimi başka konudur*. Bakü: Yeni Fikir Yay.
- İbrahimov, E. (2018). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dil Meseleleri*. Bakü: Han Yay.
- İsmayılova, G. (1972). *K istorii Azerbaydjanskogo alfavita*. Vaprosı soverşenstvanniya alfavitov tyurkskix yazıkov. SSCB İnstitut Yazıkoznaniya. Moskova.
- Kahramanlı, N. (2002). *Eski-Yeni Alfabe*. Bakü: Yurd Yay.
- Konstitusıya (Osnovnoy Zakon) Soyuzı Sovetskih Sosialistiçeskih Respublik Utverjdena Çrezvıçaynım VIII soezdom Sovetov Soyuzı SSC*. 5 dekabr 1936.
- Lermontov, M. (1940). *Polnoe sobr*. Soç. T.4. Leningrad.
- Nerimanoğlu, K.V. (2006). *Azerbaycan Devlet Dili Politikası*. Bakü: Çinar Yay.
- Onullahi, S. Hasanov A. (1974). *Sefevi hükümdarlarının daha iki mektubu hakkında*. Bakü: Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yay.
- Popov, A. (1949). *Russkie pisateli na Kavkaze*. Bakü: Nauk Yay.
- Vurgun, S. (1939). “Kültür ve mükemmel alfabe uğrunda”. *Gommunist gazetesi*. 12 Mayıs 1939.№ 107.
- Zeynalov, Y. (1939). “Bazı notlarım”. *Muallim gazetesi*. 19 Eylül 1939, № 30.

Extended Summary

In 1828, during the Russo-Turkish war (1828-1929), by order of Tsar Nicholas I, the ethnic name of the Turkic people was changed to “Caucasian Tatars” and their language to “Tatar” and this lasted until 1918. In this period, while new language names (expressions) were used in Russia as stated above, writers of Azerbaijan sometimes used expressions such as “Turkish-Tatar language” and sometimes “Azerbaijani-Tatar language”.

After the foundation of the independent state Azerbaijan Democratic Republic on 28 May 1918, the name and language of the people were changed again. On June 27, 1918, the Cabinet of Ministers of the People’s Republic of Azerbaijan adopted the decision “On the adoption of the state language of Turkish and the provisional government to facilitate the use of the Russian language in businesses”. This decision is the first official document on state language in the history of the Azerbaijan state.

In the 1950’s, the situation was that the Azerbaijani language was not only completely suppressed by government institutions and public institutions, but even some post offices also did not accept telegrams in the Azerbaijani language, and in some enterprises applications written in Azerbaijani were returned to their owners.

On the initiative of Mirza Ibrahimov, a well-known writer and statesman who served as the head of the Azerbaijan SSR Supreme Council in 1956, the Azerbaijani leadership decided to partially withdraw the rights of the mother tongue by adding an article on the state language in the constitution. At that time, there were no articles about the state language in the constitutions of the USSR and its allied republics, as well as European and Asian socialist countries, except Georgia and Armenia (the article on the state language was included in the first constitutions of these republics and was kept in the constitution of 1937). In the session of the Supreme Council of the Azerbaijan SSR on August 21 of the same year, without informing the Central Committee, in the system of the unity of all socialist countries, the constitutions of the Transcaucasian republics, an article on the state language, became separate. The new article declared that “the state language of the Azerbaijan SSR is the Azerbaijani language”. (Article 151).

On October 7, 1977, a new USSR constitution was adopted and, according to the Soviet state tradition, the allied republics also had to adopt their new constitution. There is no article on the state language in the draft constitution of the Azerbaijan Soviet Republic published in the press. The model of the constitutions of the Allied republics was given by Moscow and the Center decided to end the separatism of the Caucasus in the unity of all socialist countries on the state language. However, under the principled and resolute attitude of the leaders of the Transcaucasian republics and the influence of public opinion in the republics, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union had to make concessions. The constitutions of all three republics included an article about the state language. Article 73 of the Constitution of Azerbaijan SSR, adopted on 21

April 1978, declared that “the state language of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic is the Azerbaijani language”.

The last document on the state language in the history of the Azerbaijan SSR is the decision of the Central Committee of the Azerbaijan Communist Party dated August 18, 1989 on measures to ensure the more effective use of the Azerbaijani language as the state language in the Azerbaijan SSR. However, the implementation of this decision was impossible due to tensions and the beginning of destructive processes in the socio-political life of Azerbaijan. Therefore, the USSR Law on the Languages of the Peoples of the USSR, adopted on April 24, 1990, was insignificant.

On October 18, 1991, the Azerbaijan Republic declared state independence and favorable conditions were created for the use of the Azerbaijani language as a full-fledged state language. However, due to the unpreparedness of state institutions, the study was mainly conducted in Russian for some time.

After the Azerbaijan People’s Front came to power on May 15, 1992, for the first time in history the Azerbaijani state was governed in the mother tongue. In December of the same year, the state language was adopted in the Republic of Azerbaijan. The law restored the old and historical name of the Azerbaijani language and changed its name to “Turkish language”.

After the election of Heydar Aliyev to the Presidency of the Azerbaijan Republic on June 15, 1993, the term “Azerbaijani language” was used in official circles instead of “Turkish language”. It should be noted that during the Azerbaijan Republic period, the term “Azerbaijani language” was used by a certain part of the population, including some intellectuals, because the term “Turkish language” was not accepted. Article 21 of the Constitution of the Azerbaijan Republic adopted on 12 November 1995 by referendum stated that the state language of the Azerbaijan Republic is the Azerbaijani language.

On June 18, 2001, the President of the Azerbaijan Republic adopted the resolution “On improving the use of the state language in order to eliminate the deficiencies in the use of the Azerbaijani language as a state language”. On 30 September 2002, Milli Majlis of the Azerbaijan Republic stated “On State Language in the Azerbaijan Republic”.

All the above-mentioned laws and decisions on the Azerbaijani language are an integral part of the consistent and purposeful policy of the Azerbaijani state in the field of language policy.